

Mardin'den Bir Ermeni Kültür Mirası: Surp Hovsep (Mar Yusuf) Kilisesi

Murat Çağlayan

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mardin/
Türkiye. Orcid no: 0000-0001-7273-4888, muratcaglayan@artuklu.edu.tr

AN ARMENIAN CULTURAL HERITAGE FROM MARDIN: SURP HOVSEP (ST. JOSEPH) CHURCH

Abstract

The article focuses on Mardin's rich historical and cultural heritage, with a particular focus on the Armenian Catholic Church of Surp Hovsep (Mar Yusuf -Saint Joseph-). The church is a symbol of Mardin, which has been under the influence of various civilisations throughout history. This valuable cultural heritage has undergone various repairs and changes in different periods of time. The article analyses the history and architecture of the Surp Hovsep Church and describes the plan features, decorations and important architectural elements such as the bell tower. The importance of the church in the Ottoman period and the process of its restoration is also one of the focal points of the text. The current state of the monument, its recent restoration work and its contribution to Mardin's overall cultural heritage are described. The text also emphasises the religious and cultural diversity of Mardin and states that the Surp Hovsep Church is a symbol of this diversity. When the church is permanently opened to visitation and worship, it will be flooded with visitors like Mardin's other cultural assets and will make a significant contribution to regional tourism. The Surp Hovsep Church, built by Architect Lole, one of the most famous late Ottoman architects, whose signature appears on most of Mardin's nineteenth-century civil and monumental public buildings, should continue to function as a place of worship. This important cultural heritage should be preserved and passed on to future generations.

Keywords: Mardin, Architecture, Cultural Heritage, Church, Surp Hovsep.

Öz

Makale, Mardin'in zengin tarihi ve kültürel mirasına odaklanarak özellikle Ermeni Katolik Kilisesi olan Surp Hovsep (Mar Yusuf) Kilisesi'ni detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kilise, Mardin'in tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kalmış bir sembolüdür. Bu değerli kültür mirası zaman içinde farklı dönemlerde çeşitli onarımlar ve değişiklikler geçirmiştir. Makalede Surp Hovsep Kilisesi'nin tarihi ve mimarisi incelenmiş, avlulu kilisenin plan özellikleri, süslemeleri ve çan kulesi gibi önemli mimari öğeleri anlatılmıştır. Kilisenin Osmanlı dönemindeki önemi ve restore edilme süreci de metnin odak noktalarından biridir. Anıtın günümüzdeki durumu, son restorasyon çalışmaları ve Mardin'in genel kültürel mirasına katkısı hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca metin, Mardin'in dini ve kültürel çeşitliliğine vurgu yapmakta ve Surp Hovsep Kilisesi'nin bu çeşitliliğin bir simgesi olduğunu belirtmektedir. Kilise; daimi olarak ziyarete ve ibadete açıldığında, Mardin'in diğer kültür varlıkları gibi ziyaretçi akınına uğrayarak ve bölge turizmine önemli bir katkı sağlayacaktır. Mardin'in on dokuzuncu yüzyıl sivil ve anıtsal kamu yapılarının çoğunda imzası bulunan en meşhur geç Osmanlı dönemi mimarlarından Mimarbaşı Lole'nin inşa ettiği Surp Hovsep Kilisesi bir ibadethane olarak işlevini sürdürmelidir. Bu önemli kültürel mirası yaşayarak gelecek nesillere aktarılmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Mardin, Mimari, Kültür Mirası, Kilise, Surp Hovsep.

* Araştırma. Makale geliş tarihi: 10.05.2024; Makale kabul tarihi: 07.08.2024

Mardin ve çevresinde Hıristiyanlara ait birçok kilise ve manastır yapılmıştır. Mardin’de sur içinde ya da sur dışında gerek Süryanilere gerekse Ermenilere ait bu yapılar şehir hakkında fikir vermektedirler (Alioğlu 2000:17). Farklı dinlerin çeşitli kültür miraslarını barındıran Mardin’de Hıristiyanların Ermeni Katolik, Süryani Ortodoks, Katolik ve Protestan ile Keldani Katolik mezheplerinin kiliseleri bulunmaktadır (Küçük 2013).

1632 yılında Mardin Ermeni Gregoryen Kilisesi Piskoposu olan Dimoteus Karnuk’un misyonerler vasıtası ile Katolikliği kabul etmesi ile beraber Diyarbakır Metropolitliği’ne bağlı Mardin Ermenileri arasında Katolik inancı yayılmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda misyonerler Mardinli Ermeni ailelerin çocuklarını eğiterek kullanmışlardır. Katolik misyonerlerce eğitim için Roma’ya gönderilen Mardinli Melkon Tazbazyan 1680’de Mardin’de dönmüş, burada piskoposluk kurmuştur. Tazbazyan’ın çalışmaları sayesinde Mardin’deki Ermeni Cemaatinin yarısı bu dönem Katolikliğe geçiş yapmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Mardin’de halen Ermeni Gregoryen nüfus rastlanmasına rağmen on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Gregoryen nüfus yok denecek kadar azdır (Özcoşar 2009: 124). Ermeni nüfusunun hepsi Katolikliğe geçince merkez katedral niteliği kazanan Mardin’in en eski kiliselerinden biri olan Surp Kevork Kilisesi patriklik merkezi olmuştur (Ternon 2013: 167).

Günümüzde Katolik Kilisesine geçmiş olan Mardin Ermeni Cemaati’nin Mardin şehir merkezinde Surp (Aziz) Kevork (Kırmızı Kilise, MS 420) ve Surp Hovsep (Mar Yusuf, 1894)¹ adlı ayakta olan iki kilisesi ve vakıf mülkleri vardır (Sarı 2010:109). Bir manastırları ise tamamen kaybolmuştur. Hakkında çok az belge bulunan ve ilk ne zaman inşa edildiği bilinmeyen Surpuhi (Azize) Varvara Manastırı zamanla terk edilmiştir. Yapının kalıntıları Diyarbakır yoluna doğru genişleyen Yenişehir Mahallesi’ndeki apartmanların altında kalmış ve konumu tam olarak bilinmemektedir (Aydın vd. 2001: 301). Surp Kevork Kilisesi ise Ulu Cami Mahallesi’nde, Ermeni Gregoryen kilisesi olarak kurulmuştur. Halk arasında, “Bia’tül Hamra (Kırmızı Kilise)” adıyla anılmaktadır (Aydın vd. 2001: 449). Altıncı yüzyılda yapıldığı ileri sürülen kilisenin 1822’de Piskopos Hovakim Tazbazyan tarafından yaptırılan onarımı sırasında, MS 420 yılında yapıldığına dair mermer bir kitabe bulunmuştur (Alkan Reis 2012: 35). Kilise bir yapı adasının tümünü kapsar. Kilisenin alt kotlarda bulunan müştemilatları, bazı ailelilerce ev olarak kullanılmaktadır. Mardin Ermeni Katolik Kilisesi Vakfı’na ait olan kilise ibadete ve ziyarete kapalı olup bakım ve onarıma muhtaçtır (Mardin Büyükşehir Belediyesi 2022: 121) (Res. 1).

Kilisenin Tarihi

Surp Hovsep Kilisesi 1. Meşrutiyet Dönemi Diyarbakır-Mardin Mebusu Hovsep Kazazyan önderliğinde, Mardin Ermeni Katolik Cemaatinin isteğiyle 1887 yılında Papa VIII. Grigoryus tarafından Mardin Metropolitliğine getirilen Melkon Nazaryan’ın gayretleri ile 14 Ocak 1894 tarihinde ibadete açılmıştır. Mimarı Mardinli Mimarbaşı Lole’dir (Çerme 1997) (Şekil 2).

Osmanlı Devlet Arşivlerindeki Hicri 1302 (Miladi 1885) tarihli “Mardin kasabasında Ermeni Katolik Cemaatine mahsus kilisenin müceddeden inşası” konulu belgeye göre Ermeni Katolik Metropoliti Melkon Nazaryan, cemaatin beş yüz haneyi aşan büyümesi ve mevcut kilise binalarının yetersiz kalması nedeniyle daha büyük bir kilise inşası talep etmiştir.² Talep, olumlu karşılanmıştır. Vakıf; mevcut kilisenin güneyinde bulunan araziyi satın almış,

Res. 1: Mardin kentsel sit alanı uydu fotoğrafı üzerinde kiliseleri konumları (2024 Google Earth Fotoğrafı üzerinden düzenlenmiştir) .

Res. 2: Avludan kilisenin güney cephesi görünümü (Murat Çağlayan, 2024).

Surp Hovsep Kilisesi, mevcut yerinde yıkılıp büyük hali ile yeniden inşa edilmiştir. Yeni Surp Hovsep, piskoposluk merkezi olarak bir divanhane (toplantı salonu) ile donatılmıştır (Wharton-Durgaryan 2022).

1915'te Ermeni tehciri sırasında Mardin'de Surp Kevork ve Surp Hovsep Kiliseleri askeri kışla ve tehcirde yetim kalmış çocuklar için yetimhane olarak kullanılmıştır. Bu iki kilise 1949 yılında Ermeni Cemaatine iade edilmiştir. Surp Hovsep Kilisesi'nin onarımı bir yıl içinde kilisenin mimarı olan Ermeni asıllı Mimarbaşı Sarkis Lole'nin oğulları Selim, Corç, Cello Lole ve Cebrail Hakımyan tarafından yapılmıştır. 30 Temmuz 1950'de Mardin asıllı Piskopos Nerses Tayroyan beraberindeki Rahip Kevork Cercis Çandıryan, cemaat ve yetkili erkânın da katılımlarıyla Surp Hovsep Kilisesi tekrar ibadete açılmıştır. Yetkililerin izniyle genç rahip Kevork Cercis Çandıryan kilisenin rahipliğine atanmıştır. Kısa zamanda Ermeni cemaatini toparlamıştır. Burada 27 Aralık 1954 yılına kadar vaftiz, düğün, cenaze, Pazar ve bayram ayinleri yapılmıştır. Mardinli Ermeni çocuklara dini eğitim ve dilleri öğretilmiştir. 1915'ten Surp Hovsep Kilisesi açıldığı 1950 yılına kadar dini vecibeler ya Keldani ya da Süryani Katolik kilisesinde yerine getirilmiştir. Açılması ile birlikte Surp Hovsep kilisesi Mardin şehrinin en kalabalık ve canlı kilisesi durumuna gelmiş ve zaman zaman kırsal kesimden de Ermeni ailelerin önemli ziyaret yeri olmuştur (Çerme 2009).

Surp Hovsep Kilisesi Ermeni tehcirinden sonra bölgede ibadete açılan ilk Ermeni Kilisesidir. Mardinli Ermeni yazar Tomas Çerme'nin (1941-2018) aktardığına göre kiliseye atanan rahip Kevork Çandıryan, dini eğitimini Roma'da görmüştür. Mardin'deki diğer mezheplerin ruhaneleri daha çok Deyrulzafaran Manastırı'nda eğitim görmüşlerdir. Din adamlarının arasındaki eğitim altyapısı farkı zamanla Süryanileri etkilemiştir. Çerme'ye göre Süryanileşmiş Ermeniler, kısmen de olsa Ermeni Kilisesi çatısı altında toplanmaya başlamışlardır. Çünkü Süryanilerin bir bölümü Ermeni kökenlidir. Ermenilerin bu asıllarına dönüş hareketi Süryanilerin işine gelmemiş, zaman zaman rahip Çandıryan'a karşı durmuşlardır (Çerme 2009).

Çerme'ye göre kilisesinin açılışı ve rahip Kevork Çandıryan'ın gelişiyle pek çok kilise hurfesi de son bulmuştur. Genç rahip, çağın tüm uygar kilise geleneğini Mardin'e getirmiştir. Örneğin o dönem Süryani kiliselerinde mekân, bir paravan ile ayrılarak cemaat dualarını kadın-erkek ayrı yapmaktadır. Surp Hovsep Kilisesi'nde ise cemaat karışık ibadet edebilmektedir. Zamanla özellikle kilise ayin ve eğitim dilinin Ermenice oluşu hazım edilememiş ve Süryaniler tarafından tartışma konusu haline getirilmiştir. Bu huzursuzluk iki toplum arasında dayanılmaz bir hal almış; resmi makamlara şikâyetlerde bulunulmuştur. Şikâyetler neticesinde 27 Aralık 1954'te kilisenin rahibi Kevork Çandıryan sabaha karşı sınır dışı edilmiş ve kiliseye bir daha başka rahip atanmamıştır. Bu durumdan sonra Mardin Ermenilerinin aktif kiliseleri kalmamış, Mardin'den göç yoğunlaşmıştır. Bugün sadece Süryani görünümünde bir veya iki Ermeni aile Mardin'de yaşamaktadır. Kilise vakfının yüz elli civarı mülkü, vakıf yönetim kurulu iki aile tarafından yönetilir. Kilise ise yılda üç dört kez Süryaniler tarafından ayin

için açılmaktadır. Ermenilerin bu son göçünden kısa zaman sonra Süryaniler de Mardin'den İstanbul ya da yurtdışına göç etmeye başlamışlardır (Çerme 2009).

Kilisenin Mimarisi ve Yapım Teknikleri

Surp Hovsep (Mar Yusuf) Kilisesi Mardin Artuklu İlçesi Kentsel Sit Alanında Şar Mahallesi, 82 ada 1 numaralı parselde bulunur. Mardin Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Arşivi'ne göre 21.09.1979 tarihinde A-1933 no'lu karar ile 248 envanter numarasıyla birinci derece anıtsal yapı olarak tescillenmiştir. Anıt, Mardin Ermeni Katolik Vakfı adına kayıtlıdır. Kilisenin bulunduğu parselin üç tarafı sokaklarla çevrilidir. Yapının doğusunda bitişik nizam biçiminde geleneksel Mardin evleri bulunmaktadır. Anıtın batısında ise Süryani Kadim (Ortodoks) Cemaatine ait Kırklar Kilisesi bulunmaktadır. İki kilise 218 No'lu Sokak ile ayrılır.

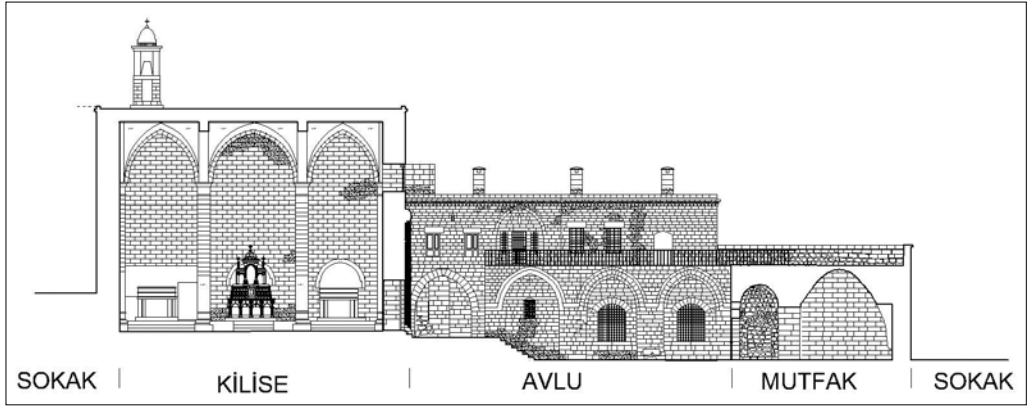
Surp Hovsep Kilisesi ve müştemilatları aynı anda inşa edilmemiştir. Öncelikle ana kilise inşa edilmiş; süreç içerisinde vakfın ve cemaatin maddi imkânları el verdikçe zemin katta güney tarafında bulunan revakları kapatılmış bölüm, sonra ise üst kattaki batı kolundaki divanhane ve doğu kolundaki papaz evi inşa edilmiştir (Akyüz 1998:99 ve Uğurgel 2024)

Avlulu ve iki katlı olan yapı, geleneksel Mardin şehir dokusu mimarisinde olduğu gibi kuzey-güney aksında eğimli bir araziye oturmuştur. Zemin katta avlunun etrafı tamamen çevrili dikdörtgen bir plan görülürken, üst kat "U" şeklinde bir plana sahiptir. "U"nun açıklığı güneye, ovaya bakmaktadır. Kiliseye batısında ve güneyinde olmak üzere iki adet kapısı bulunur. Güneydeki kapı geçmişte depo olan günümüzde ise mutfak olarak kullanılan bölüme açılır. Bu kapı genellikle kapalı tutulur. Kiliseye ibadet ve ziyaret için Kırklar Kilisesi'ne bakan sokaktaki batı kapısından girilir. Taçlandırılmış kemerli giriş kapısından çapraz tonozlu ara bölüme geçilir. Bu bölüm avluya açılmaktadır. Avlunun etrafında çeşitli mekânlar yer almaktadır. İbadethane bölümü avlunun kuzeyinde konumlanır. Avlunun güneyinde ve doğusunda müştemilatları oluşturan mekânların bir kısmı avluya bakan revakların kapatılarak odaya dönüştürülmeleri ile oluşturulmuştur (Res. 3 ve 4).

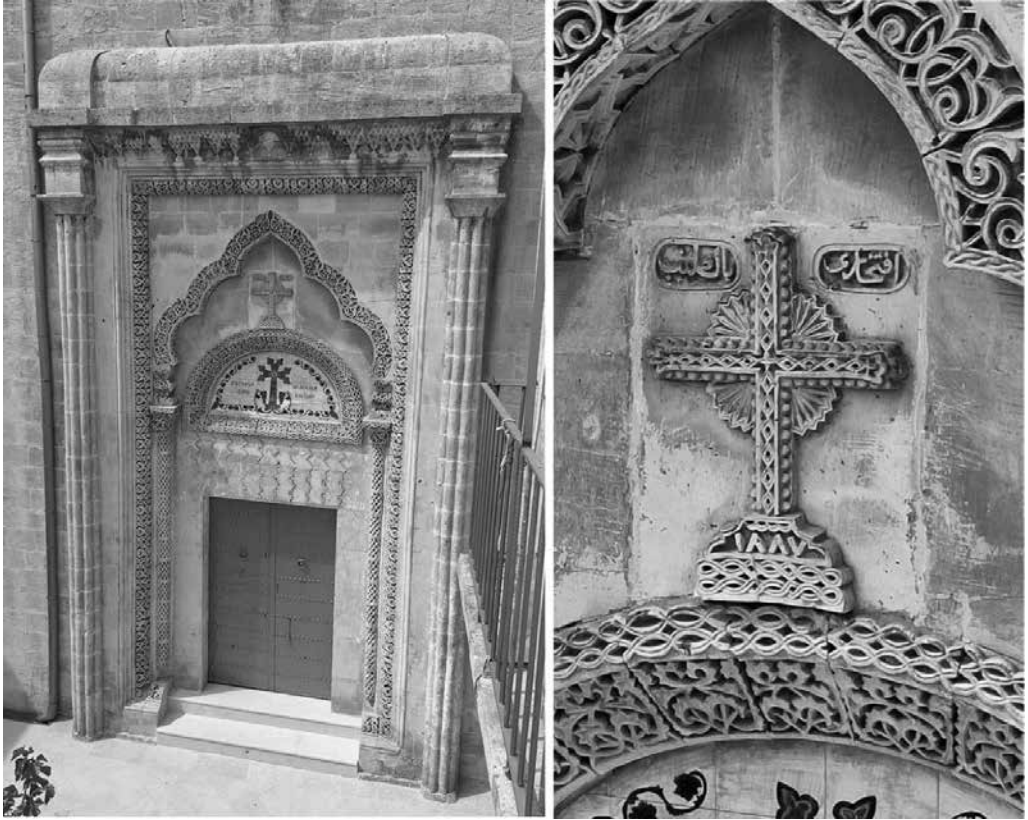
Kuzeydeki kilisenin ana kapısı bitkisel ve geometrik motiflerle süslü taç kapı görünümündedir. Dilimli kemer içinde haç motifi ve haç motifinin altında 1887 tarihi yer almaktadır. Bu tarih kilise inşasına başlama tarihidir. Hacın sağında ve solunda Arapça yazı ile "Haçla gurur

Res 3: Surp Hovsep Kilisesi solda zemin kat ve sağda üst kat planları.

Res 4: Kilisenin kuzey- güney aksından bir kesiti.

Res 5: Avluya bakan kilise giriş kapısı ve üzerindeki haçlı kitabe (Murat Çağlayan, 2024).

duyuyorum" yazmaktadır. Kemerin iki yanı, demet sütunçeler ve en üstte mukarnaslar ile sonlandırılmıştır (Res. 5 ve 6).

Avlunun kuzeyinde zemin katta bulunan Kilisenin ana ibadet bölümü altı adet sütunun taşıdığı kaburgalı çapraz tonuz ile örtülmüştür. Bu örtü sistemiyle kilisenin iç mekânı Avrupa gotik kiliselerini andırmaktadır. Geçmişte kilise ilahilerinin koro katı olan bir galeri katı bulunan kilise iç mekânının yüksekliği on metreye yakındır (Res. 7).

Res 5: Kapıdaki bezeme detayı (Murat Çağlayan, 2024).

Res 7: Kilise içinden galeri katının bulunduğu batı cephesinin görünümü (Murat Çağlayan, 2024).

Geleneksel Mardin mimari motifleri ile süslü sunağın bulunduğu apsis doğudadır. Sunağın üzerinde Arapça yazı ile "1950 yılında Selim, Cello, Corç Kisso kardeşler ile Corc Garzelo ve Cabare Gandura tarafından yapıldığı" yazar. Kilisede değerli ikonlar, gümüş kandiller ve diğer dini gereçler bulunur (Maner 2006:121) (Şekil 8 ve 9).

Kilise inşası sırasında zeminde görülen rutubet sorununu çözmek için araziye tonlarca tuz döküldüğü rivayet edilir. Tüm mekânları düz teras çatılı olan kilisenin kuzeyindeki ibadet mekânının damında bir çan kulesi bulunmaktadır (Mardin Valiliği 1997:71). Çan kulesinin bakır çanı özgün olup üzerinde Ermenice "Vatikan" kelimesinin geçtiği yazılar ve Vatikan Kilisesi arması vardır (Şekil 10). Çanın, Vatikan Kilisesi tarafından Katolikleştirilen Mardin Ermeni Kilisesi'ne hediye edildiği düşünülmektedir.

Kilisenin avlusunda zeytin, mahlep ve üst katın terasına doğru büyümüş bir asma (üzüm) ağacı bulunur. Üst kata, sokaktan avluya girişi sağlayan batı kapısının güneyinde kalan avluya bakan merdivenlerle çıkılır. Bu katta divanhane, papaz evi ve teras bulunur. Terasın batısındaki merdiven ile çan kulesi bulunan dama çıkılır (Şekil 11).

Ana kilisenin güney cephesine bitişik bir kuyu bulunmaktadır. Bu kuyu kilisenin damındaki iki çörtenden gelen yağmur suyunu biriktirmektedir. Bu sistem kilise ilk inşa edildiği günden

Res 8: Kilise içinden apsis ve sunağın doğu cephesinin görünümü (Murat Çağlayan, 2024).

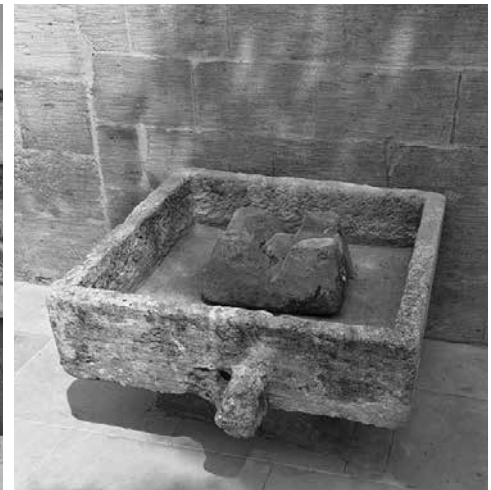
Res. 9: Apsisteki sunak ve sunağı 1950'de inşa edenlerin adının yazı olduğu kitabe (Murat Çağlayan, 2024).
Res. 10: Çan kulesi ve bakır çanın görünümü (Murat Çağlayan, 2024).

Res. 11:
Kilisenin
damından iç
avlunun görü-
nümü (Murat
Çağlayan, 2024).

Res. 12: Solda
çörttenlerden
iniş boruları ile
kuyuya yağ-
mur suyunu
biriktiren kuyu
sistemi, sağda
ise avludaki
sıkım (maasara)
taşı (Murat
Çağlayan, 2024).

Res. 13: Kaburgalı çapraz tonozlu iç mekândan görünüm (Murat Çağlayan, 2024).

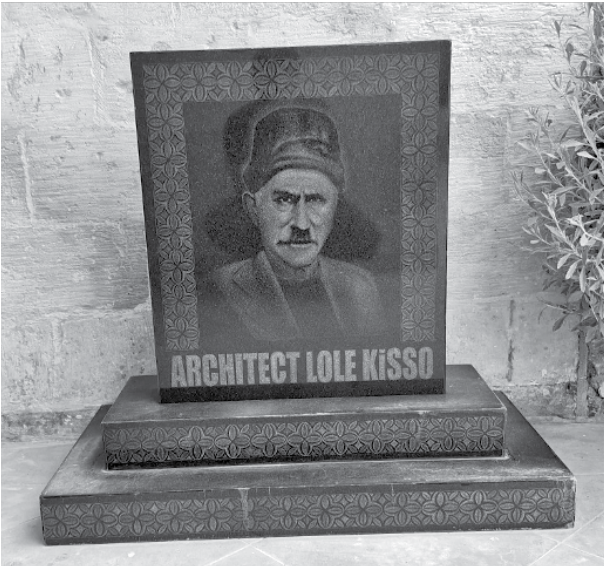
beri aktiftir. Bu uygulama su kaynaklarının kısıtlı olduğu Mardin şehir dokusunda Mardin evlerinde de görülür. Avluda geçmişte üzüm suyu veya zeytinyağı çıkarılmasında kullanılan yörede “masara” denilen tek parça kireç taşından imal edilmiş sıkma taşı (teknesi) yerinde sergilenmektedir. (Res. 12).

Surp Hovsep sanat ve mimari tarzı ile geleneksel Mardin mimarisine sadakat duygusunun altını çizmiştir. Geleneksel Mardin sivil mimarisinde olduğu gibi, Surp Hovsep’in de sokak cephesi sade ama iç avluya bakan cepheleri, özellikle ovaya -güneye- bakan cepheleri hareketli ve süslüdür. Kilisenin taş oyma bezemeleri de yerel sürekliliği ifade etmektedir. Portal üzerine oyulmuş motifler, geometrik desenler özellikle on dokuzuncu yüzyıl Mardin yapılarının karakteristik özellikleridir. Mardin merkezdeki diğer kiliselerin (Süryani kiliseleri ve beşinci yüzyıldan kalma Ermeni Surp Kevork Kilisesi) aksine, Surp Hovsep etkileyici bir iç mekâna sahiptir. Kaburgalı çapraz tonozlar ve sivri kemerler onu Gotik bir katedrale benzerken, İtalyan tarzı demirbaşlar ve tablolar melez bir estetiği sunmaktadır (Res. 13).

Kentin kültür mirası yapıları, kiliseleri, camileri, minareleri, çan kuleleri, medreseleri, avlulu eyvanlı evleri “Mardin Taşı” denilen kalkerden inşa edilmiştir. Yığma yapım tekniği ile inşa edilen Surp Hovsep Kilisesi’nde de Mardin’in yapı taşı olan kireç (kalker) taş kullanılmıştır. Bu taşın çıkarıldığı ocaklar hala Mardin’de aktiftir. Ocaktan çıkarıldığında beyaz olan taş, atmosferik koşullar altında süreç içerisinde açık bal veya başak rengine dönmektedir. Ocak çıkışında yumuşak olması sebebi ile işleme ve oymacılığa elverişlidir (Topal 2012: 88).

Mardin’de geleneksel olarak devam eden taş yığma yapım tekniğinde yöreye özgü terimler hala kullanılmaktadır. Taşların kabataslak blok şeklinde kesilmesi işlemine “makta”, kesilen kaba taşları düzeltip tıraşlayana “nahhat”, düz tıraşlanmış taşlara motif çizip, çelik kalemlle oyana “nakkaş”, mimarın planına göre taşları yerleştirenlere “benne veya kalfa”, inşaatı planlayana “mimar” ve birçok eseri olup mimar yetiştirenlere “mimarbaşı” denir (Çerme 2008).

Surp Hovsep Kilisesi’nin de mimarı olan Ermeni asıllı Mimarbaşı Sarkis Lole ve ailesi üç asırdan beri Mardin ve civarında birçok esere imza atmış; usta, kalfa ve mimar yetiştirmişlerdir. Son yetiştirdikleri mimarlar, Ermeni asıllı Mahdesi Mimar Yusuf Gerzelo, Sarkis Lole’nin oğlu Mahdesi Selim Lole ve Mardinli Müslüman İldoğan ailesinden Mimar Hacı Abdulcelil Kao olmuşlardır. Lole Ailesi’nin Mardin’e kazandırdıkları başlıca yapıtlar; Mar Petrus Kilisesi, Katolik Patrikhanesi (Mardin Arkeoloji Müzesi), Meryem Ana Kilisesi, Mardin şehir girişindeki

Res. 14: Kiliseye Lole Ailesi tarafından hediye edilen Mimarbaşı Lole’nin görselini içeren taş pano (Murat Çağlayan, 2024).

Mar Efrem Manastırıdır. Lole; kendine özgü yeni bir üslupla Mar Mihail, Mar Şumuni ve Kırklar Kiliseleri'nin çan kulelerini, Mardin Şehidiye Camisi'nin minaresinin de mimarlığını üstlenmiştir (Çerme 2008; Açıkyıldız Şengül 2018). Lole'nin hayatta olan akrabaları Surp Hovsep Kilisesi'ne onun hatırasını yaşatmak için 2023 yılında düz taşa işlenmiş bir görselini hediye etmiştir (Res. 14).

Sonuç Yerine

Mardin Kentsel Sit Alanını batısında ana caddeye çok yakın bir yerde konumlanan kilise, Mardin'de Mimarbaşı Lole'nin inşa ettiği önemli eserlerdendir. Ziyarete ve ibadete kapalı olduğu için araştırmacıların pek fazla dikkatini çekmemiştir. Hâlbuki Mardin'de on dokuzuncu yüzyılda inşa edilen ve günümüze kadar korunabilen önemli bir vakıf eseridir. Osmanlı Arşiv Belgelerine göre cemaatin artan nüfus sebebi ile bu alandan bulunan eski kilise yıkılıp komşu arazi satın alınarak bugünkü kilise yerinde inşa edilmiştir. İnşaat 1887 yılında başlamış 1894 yılında tamamlanmıştır. Kilisenin bugünkü durumuna gelmesi uzun bir inşa sürecinin ürünüdür. Açılıştan sonra da cemaatin parası oldukça kiliseye divanhane, papaz evi, mutfak vb. müstemilatlar eklenmiştir. Kilise tehirden sonra 1949 yılında Mardin Ermeni Katolik Vakfı'na iade edilmiş, 1950 yılından hala Mardin'de ikamet eden Mimar Lole'nin çocukları Selim, Cello, Corç kardeşler tarafından onarılmıştır. Avludaki revakların bu dönemde kapatıldığı tahmin edilmektedir. Surp Hovsep, 1954 yılına kadar cemaat tarafından aktif olarak kullanılmıştır.

Günümüzde kilisenin batı yanında Süryani Kadim Cemaatine ait olan Kırklar Kilisesi, haftanın her günü ziyarete ve ibadete açıkken Surp Hovsep Kilisesi kapalıdır. Kilisenin kendi rahibi bulunmadığı için Ermeni Katolikler, ayda birkaç kez Süryani ruhanilerin eşliğinde Süryani Cemaat ile beraber Surp Hovsep'de Pazar günleri ve bazı kutsal günlerde ayin yapmaktalar. 1860 yılında kurulmuş, cemaatin kalmamasından dolayı 1965 yılında kapanan Süryani Protestan Kilisesi bile 2013 yılında kiliseye yeniden papaz atanarak ibadete ve ziyarete açılmıştır. Bugün Süryani Protestan Kilisesi'nin Mardin'de hiç cemaati yoktur. Mardin Ermeni Katolik Vakfı kiliselerini açık tutabilmek için gerekli olan bakım onarım çalışmalarını yapmanın yanında, kilisede kalıcı bir din görevlisi bulma gayretlerini sürdürmektedirler. Vakıf; 2021 yılında kilisenin onarımına başlamış, iki yıl sonra 2023 yılının Haziran ayında Kiliseyi ibadete açmıştır. Bu onarımda kilisenin dam yalıtımları, taş yüzey temizlikleri, elektrik, aydınlatma ve su tesisatları yapılmıştır. Kilise iç mekânı ve avlu, Mardin taşı ile kaplanmıştır. Eskiden koro mekânı olan galeri katı kütüphaneye çevrilmiştir. Kilisenin dağınık veya depoda duran sıra ve masaları, ahşap kasalı piyanosu, avize, tablo, kandil, vb. tefrişatları bakımdan geçirilerek yerlerine konulmuştur. Divanhane, misafirhane ve papaz evine de gerekli bakım ve tefriş yapılmıştır.

Yoğun ziyaretçi ve turist çeken kültür mirası ile zengin Mardin'de özellikle Kırklar Kilisesi sokağına giden aks çok canlı ve yoğundur. Bu bölgede geleneksel konutlar restore edilip butik oteli, kafeterya, müze, sanat galerisi, vb. olarak hizmet etmektedirler. Bu sokaktan geçen turistler Surp Hovsep'i de ziyaret etmek istemekteler. Mardin Ermeni Katolik Vakfı, Surp Hovsep Killisesi için daimi personel arayışındadır. Kilisenin gerekli personel ihtiyacı karşılanır karşılanmaz, hem ibadete hem de ziyarete açılması planlanmaktadır.

NOTLAR

¹ Ermenice olan "Hovsep" kelimesi; Latince "Joseph", Türkçe ve Arapça'da "Yusuf" isminin karşılığıdır. Ermenice'de aziz anlamındaki "Surp" kelimesinin Süryenice karşılığı "Mar" olup bu sebeple kilise, Mardin'de Surp Hovsep ve Mar Yusuf isimlerinin ikisiyle de anılır.

² Mardin kasabasında Ermeni Katolik Cemaatine mahsus kilisenin tevsiyle müceddeden inşası konulu yazı: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: İrade, Dahiliye (İ.DH.), gömlek no:949, sıra no: 75124, tarih: Hicri 18.07.1302.

KAYNAKÇA

Açıkyıldız Şengül, B. 2018. "Architects, Stonemasons, and Building Artisans of Mardin: Builders and Maintainers of a Local Tradition", Prof. Dr. Zülküf Güneli'ye Armağan Tasarım&Koruma: 61-70. Birsen Yayınevi, İstanbul.

Akyüz, G. 1998. *Mardin İlinin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manstırların Tarihi*. Resim Matbaacılık, İstanbul.

- Alioğlu, F. E. 2000. *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*. Tarih Vakfı, İstanbul.
- Alkan Reis, A. S. 2012. *Mardin Kentinin Korunması Kapsamında Surp Kevork Ermeni Kilisesi Restorasyon Önerisi*. YayımlanmamıŐ Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, S., K. Emirođlu, O. Özel ve S. Ünsal 2001. *Mardin AŐiret- Cemaat- Devlet*. Tarih Vakfı, İstanbul.
- Çerme, T. 1997. "Mardin Surp Hovsep Ermeni Kilisesi Tarihçesi", *Vuslat* 134-135: 14-15.
- Çerme, T. 2008. "Zengin Eski Kent Dokuları Birikimine Sahip Mardin", *Arkitekt* 517: 14-29.
- Çerme, T. 2009. "Mardin Şehrinin son Ermenileri", *Kebikeç Dergisi* 27: 99-105.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, 1885. Fon: İrade, Dahiliye (İ..DH..), gömlek no:949, sıra no: 75124, tarih: Hicri 18.07.1302
- Küçük, M. 2013. "Aidiyetin Mekânı: Mardin'de Kimlik ve Mekânın DeđiŐimi", *İdealkent* 4/9: 114-137.
- Maner, Ç. 2006. *Binyılların tanığı Mardin ve Çevresi Gezi Rehberi*. Marev, İstanbul.
- Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2022. *Artuklu Alan Yönetim Planı*. Mardin.
- Mardin Valiliği, 1997. *YaŐayan Tarih Mardin*. Resim Matbaası, İstanbul.
- Özcoşar, İ. 2009. *MerkezileŐme Sürecinde Bir TaŐra Kenti Mardin 1800-1900*. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin.
- Sarı, E. 2010. *Kültür, Kimlik, Politika Mardin'de Kùltürlerarasılık*. İletişim, İstanbul.
- Ternon, Y. 2013. *Mardin 1915 Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi*. Belge Yayınları, İstanbul.
- Topal, H. 2012. *Kentler ve TaŐlar 1*. Mimarlık Vakfı İktisadi İŐletmesi, İstanbul.
- Uğurgel, M. 2024, KiŐisel GörüŐme, Mardin Ermeni Kataloik Vakfı.
- Wharton-Durgaryan, A. 2022. "The Stylistic Choices and Symbolic Vocabulary of Post-Reform Armenian Mansions in Mardin and Bitlis", *Open for Business?, Études arméniennes contemporaines* 14/2022: 119-160.